

نگاهی بر وقفیات زنان دوره قاجار: مطالعه موردی شهرستان سبزوار

مانا فرامرزی^۱، پرستو مسجدی خاک^۲

^۱دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، باستان شناسی، دانشگاه نیشابور
^۲استادیار، گروه باستان شناسی، دانشگاه نیشابور

نویسنده مسئول:

پرستو مسجدی خاک

چکیده

وقف یکی از کارهای حسنه است و تأکیدی که اسلام و خاندان پیامبر بر آن داشتند موجب توجه مسلمانان در دوره‌های مختلف به آن شد. از دوره صفوی به بعد با رسمی شدن مذهب تشیع، وقف عمومیت بیشتری یافت. شهرستان سبزوار که از توابع خراسان رضوی می باشد، دارای آثار وقفی فراوانی است. هدف از این مطالعه بررسی اسناد وقفی متعلق به زنان شهرستان سبزوار است. روش گردآوری مطالب کتابخانه‌ای و روش تحقیق توصیفی-تحلیلی است. از بانوان سبزواری ۴۹ سند از دوره قاجار باقی مانده است که شامل وقف کارخانه ابریشم‌کشی، خانه و دکان‌هایی که در بافت قدیمی و تجاری است، وقف آب قنات‌ها و اراضی مزروعی مشرف به قنات‌ها، فرش، لوازم پخت و پز و پول نقد می باشد. تمامی این آثار، وقف برگزاری مجالس عزاداری و تعزیه خوانی اباعبدالله حسین، کمک به نیازمندان، تعمیر مسجد و خواندن قرآن شده است. انگیزه اصلی واقفان کسب ثواب اخروی بوده است.

کلمات کلیدی: وقف، سبزوار، قاجار، تعزیه، روضه خوانی.

مقدمه

پیشینه وقف در ایران به دوران قبل از اسلام باز می‌گردد مانند وقف قریه اطراف آتشکده ای بنام سروش آذران در روستای جی توسط یکی از شاهان ساسانی (اصفهانی، ۱۳۶۷: ۵۱). ظهور دین اسلام و رهنمودهای قرآن در تشویق انسانها به انجام کارهای خیر موجب گردید که جریان ساخت بناهای مختلف و وقف اموال گسترش یافت. بیشتر منابع نخستین صدقه در اسلام را وقفی از پیامبر خدا پس از کشته شدن مخیریق در احد می‌دانند (ایزدی و اسماعیل زاده، ۱۳۹۱). در دوره های مختلف اسلامی نیز جریان وقف ادامه یافت؛ از جمله می‌توان به بناهای وقفی در دوره حکومت طاهریان و صفاریان اشاره کرد؛ موقوفات عبدالله بن طاهر در نیشابور در توسعه مدارس و علوم و پیشبرد اهداف زراعی از این دست می‌باشد (زرین کوب، ۱۳۷۱: ۱۰۲-۱۰۱). در دوره سامانی دیوانی بنام دیوان اوقاف شکل گرفت که مسئولیت رسیدگی به مساجد و اراضی موقوفه را داشته است (ابوسعید، ۱۳۸۵: ۵۹). وقف در دوران سلجوقیان گسترش زیادی یافت و نظام الملک در این زمینه تلاشهای بسیاری کرد و موقوفات زیادی در زمینه احداث مدارس نظامیه ایجاد گردید. با حمله مغولان برای مدتی جریان وقف دچار وقفه شد و با تشکیل دولت ایلخانی اموال و املاک بسیاری برای رهایی از مصادره یا معافیت مالیاتی وقف گردید (بروشکی، ۱۳۶۵: ۷۸-۷۲). در این دوره با توجه به حضور خواجه نصیرالدین طوسی در راس اداره اوقاف، درآمد اداره اوقاف علاوه بر امور مذهبی، صرف کارهای فرهنگی شد و همچنین گرایش برخی از امرای ایلخانی به مذهب تشیع موجب گسترش موقوفات شیعی شد (ایزدی، اسماعیل زاده، ۱۳۹۱). در دوره تیموری نیز به مساله وقف توجه شد و خود تیمور در تزوئات تیموری مکررا به امر وقف اشاره کرده است (حسینی تربتی، ۱۳۴۲: ۱۷۶). انگیزه های مذهبی، احسان و خیرخواهی و جلوگیری از غصب اموال از مهمترین انگیزه ها برای وقف اموال در دوره تیموری بوده است (عنبری و خالندی، ۱۳۹۱).

وقف نهادی فرهنگی در خدمت تامین نیازهای مادی و معنوی انسانها می‌باشد. برگزاری مراسمهای عزاداری و جشنهای مذهبی و تعمیرات مساجد و حسینیه ها از جمله وقفهایی بود که جنبه معنوی داشت. در دوره صفوی بدلیل مختلفی نهاد وقف گسترش یافت. از جمله اصلی ترین آن رسمیت یافتن مذهب تشیع بود. همچنین امنیتی که در این دوره در کشور برقرار شد و رونق تجارت موجب شد که فعالیتهای فرهنگی بیش از پیش مورد توجه قرار بگیرد. شاهان صفوی تلاش معنی داری را در جهت وقف اموال برای امور مذهبی انجام دادند از جمله می‌توان به شاه عباس اول اشاره کرد که انگشترش را وقف چهارده معصوم کرد (احمدی، ۱۳۸۴). در نتیجه در دوره صفوی وقف اموال از سوی شاهان صفوی شروع شد و بتدریج حکام و تجار و همه افرادی که تمکن مالی داشتند به وقف اموال می‌پرداختند و آثار متنوعی شامل مساجد، مدارس، حمامها، آب انبارها، کاروانسراها، شفاخانه ها، سقاخانه ها، مزارات، دارالایتام ها، نوانخانه ها و وقف گردید. لازم به ذکر است که در این دوره وقف اولادی گسترش یافت که از دلایل آن بهره‌مندی واقف و خانواده اش از درآمد آن بود (لمتون، ۱۳۸۸).

رسمیت یافتن آیین تشیع موجب جهت دهی موقوفات شد. در دوره قاجار و پهلوی نیز عمل وقف ادامه یافت. در دوره قاجاریه تظاهرات مذهبی وسیله ای برای کسب شهرت شد از اینرو فردی مثل ظل السلطان پسر ناصرالدین شاه که به بدی و فساد معروف بود در بازار تهران برای انجام مراسم تعزیه وقف زیادی انجام داد (شاه حسینی، ۱۳۹۰). در دوره قاجار و پهلوی ابنیه وقفی شامل مساجد، تکایا، حسینیه ها، امامزاده ها، مدارس علمیه، پرورشگاه، دانشکده، وقف خانه های اعیانی، بیمارستان و درمانگاه، اماکن تجاری بود. لازم به ذکر است که در دوره پهلوی موسسات و مراکز خیریه وقفی و غیر وقفی نیز شکل گرفت. در دوره پهلوی از میزان آثار وقفی کاسته شد؛ عواملی همچون متعهد شدن دولت به تأمین خدمات عمومی و اشتغال، حیف و میل اموال وقفی به علت سوء مدیریت و تعرض حکومت پهلوی از دلایل بی میلی مردم به وقف در این دوره ذکر شده است (همان).

آثار وقفی زنان در ادوار مختلف اسلامی

سنت حمایت زنان از بناهای عام المنفعه را باید از دوره آل بویه جستجو کرد از جمله می‌توان از بانو الستة الکریمه نام برد که برج لاجیم را برای پسرش ساخت. این سنت در دوره های بعد هم ادامه یافت. برای مثال به ارسال خاتون دختر چغری بیگ سلجوقی می‌توان اشاره کرد که کارهای عام المنفعه بسیار انجام داد؛ از جمله ساخت مسجد و مناره ای در درده یزد و نیز ترکان خاتون دختر محمود غزنوی که نامش در کتیبه مرمت حرم امام رضا به تاریخ ۵۱۲ آمده است (بلر، ۱۳۹۴: ۲۰-۱۹). در دوره تیموری به امر وقف توجه زیادی شد و واقفان این دوره را سلاطین، شاهزادگان، امرا، خاتون ها و مردم عادی تشکیل می‌دادند. اوکین مختصری به بانوان واقف دوره تیموری تحت عنوان حمایت هنری و جامعه به سنت حمایت زنان از معماری و قدرت سیاسی در جامعه اسلامی پرداخته است. (اوکین، ۱۳۸۶: ۱۶۷). با توجه به منابع، اکثر وقفیات زنان دوره تیموری مربوط به زنان درباری بوده است و به نظر می‌رسد که سایر زنان جامعه از نظر مالی استقلال نداشتند و توانایی وقف مال نداشتند.

(علیزاده، سام، ۱۳۹۴). زنان این دوره موقوفات زیادی داشتند که بیشتر در دو شهر سمرقند و خراسان واقع شده است. از جمله زنان درباری دوره تیموری که به وقف بنا پرداختند می توان به حبیبه سلطان بیگم همسر سلطان ابوسعید، تومان خاتون همسر تیمور اشاره کرد. خراسان با توجه به اهمیتی که در دوره تیموری بخصوص زمان شاهرخ تیموری داشت، شاهد بناهای وقفی بسیاری است و زنان خراسان سهم عمده ای در وقف بناهایی مانند مسجد، خانقاه، مدرسه، دارالشفاء، حمام، کاروانسرا، رباط و نهر آب داشتند و از مهمترین زنان واقف خراسان گوهرشاد بیگم، پریزاد خانم، تومان آغا را می توان نام برد (علیزاده، سام، ۱۳۹۴).

در دوره صفوی وقف شدت بیشتری یافت. زنان متمول عصر صفوی نقش مهمی در سوق دادن املاک و دارایی های خود به سوی فعالیتهای خیریه شهری از طریق اوقاف به عهده داشتند (زرین بافت شهر، ۱۳۸۴: ۹۳). آنها به امور خیریه و ساخت بناهای عام المنفعه توجه ویژه داشتند و برخی از بناهای وقفی آنها در جهت تداوم آموزش و فرهنگ بوده و موجب شده که تعداد بسیاری از نهادهای آموزشی عصر صفوی به همت زنان مرفه این عصر دایر شود (رفیعی مهرآبادی، ۱۳۵۲: ۵۰۶). از زنان واقف عصر صفوی بنفشه خاتون همسر سلطان حیدر، فخر جهان خاتون خواهر شاه اسماعیل، زینب بیگم دختر شاه تهماسب اول، مریم بیگم خواهر دختر شاه صفی، خیرالنساء بیگم مادر شاه عباس، دلارام خانم مادر بزرگ یا جده شاه عباس دوم و دیگر زنان درباری را می توان نام برد که زینب بیگم از مشهورترین این زنان است و بناهای وقفی بسیاری به وی منتسب است (شاردن، ۱۳۷۳: ۴۰۶).

وقفیات زنان در ادوار مختلف اسلامی به ترتیب فراوانی شامل وقف زمین و املاک، وقف بر حرمین شریفین و بارگاه امامان و امامزادگان، وقف قرآن، وقف بر مومنان و مسلمانان، وقف بر امور مذهبی (روضة خوانی و قرائت قرآن) وقف بر ایتمام و فقرا، وقف بر مدارس علمیه، وقف بر فرزندان و بستگان و وقف بر مساجد، می باشد (مهریزی، ۱۳۸۹). در ادوار مختلف اسلامی بتدریج بر میزان موقوفات زنان افزوده شد و از دوره صفوی و بویژه قاجار، اسناد وقفی فراوانی از زنان در شهرهای مختلف مانند تهران، اصفهان، مشهد، قم، اردبیل، کرمان موجود است (صفت گل، ۱۳۸۱: ۷).

وقفیات زنان سبزواری

قدیمی ترین وقف نامه بدست آمده در منطقه خراسان وقف نامه بانو گوهرشاد به تاریخ ۸۲۹ قمری است. اما با توجه به منابع، پیشینه وقف در خراسان به قرن چهارم و پنجم هجری باز می گردد؛ از جمله می توان به دو قرآن که در سالهای ۳۶۱ و ۳۹۳ هجری وقف آستان قدس رضوی شده، اشاره کرد. اکثر موقوفات سده اول تا نهم هجری خراسان به حرم امام رضا (ع) و رفاه زائران آن و مستمندان شهر اختصاص داشته است. با روی کار آمدن دولت صفوی موضوعات دیگری همچون برگزاری اعیاد غدیر، قربان، سوم و نیمه ماه شعبان، روز ولادت حضرت ختمی مرتبت، مجالس عزاداری برای ائمه، تهیه دارو برای مساکین و... نیز به مجموعه موقوفات اضافه شد (امیرشیبانی، ۱۳۸۰). در دوره صفوی قوانین ارث اسلامی نقش مهمی برای وارثان زن قائل شد و با توجه به این قوانین، زنان حق کنترل کامل دارایی خود را داشتند و همین امر موجب شد که آنها نقش به سزایی در هدایت املاک و دارایی خود به سوی فعالیتهای خیریه از طریق وقفیات به عهده داشته باشند (رحیمی فر، عبدالقهار، ۱۳۹۲).

شهرستان سبزواری که از توابع استان خراسان رضوی می باشد نیز دارای اسناد وقفی بسیاری است. بخشی از اسناد وقفی این شهرستان متعلق به زنان از طبقات مختلف جامعه است که ۵۰ سند آن موجود می باشد. از مجموع این ۵۰ سند، یک سند متعلق به دوره پهلوی و باقی اسناد به دوره قاجار تعلق دارد. از ۴۹ سندی که متعلق به دوره قاجار است، ۶ سند مربوط به دوره فتحعلی شاه، ۳ سند مربوط به دوره محمدشاه، ۳۴ سند مربوط به دوره ناصرالدین شاه، ۴ سند مربوط به دوره مظفردالدین شاه و ۲ سند مربوط به دوره احمدشاه می باشد (جدول ۱).

جدول ۱: موقوفات زنان شهرستان سبزوار

مصارف موقوفه	دوره	موقوفه	واقف	
تعزیه اباعبدالله حسین و ۳ شب احیاء ماه رمضان	فتحعلی شاه	دو سهم آب از قنات قریه دارین به همراه اراضی	بی بی شهربانو	۱
تعزیه اباعبدالله حسین، خرج مستحق	فتحعلی شاه	نیم سهم آب از مزرعه دامرود به همراه اراضی	زبیده خانم	۲
تعزیه اباعبدالله حسین، خرج فقرا و مساکین	فتحعلی شاه	یک قطعه زمین (به مساحت سه جریب و نیم) در قریه قصبه	حاجیه آسیه	۳
تعزیه داری اباعبدالله حسین در دهه عاشورا، خرج مساکین و فقرا و غریبان بی خانمان	فتحعلی شاه	پنج فنجان آب قنات از مدارمعین	فاطمه خانم	۴
تعزیه داری اباعبدالله حسین	فتحعلی شاه	سیزده فنجان آب از قنات قریه عبدالرحمن و سه قطعه زمین قابل زرع (به مساحت ۴ جریب)	خانم جان	۵
تعزیه اباعبدالله حسین در ماه محرم و صفر	فتحعلی شاه	۶ ساعت آب از قنات کهن آب سبزوار به همراه اراضی	حاجیه شاه پری	۶
خرج اباعبدالله حسین	محمدشاه	یک سهم آب از قنات روداب، ۵ استار نمک معدنی و یک شاهی فلوس سیاه	جان جان بیگم	۷
تعزیه اباعبدالله حسین	محمدشاه	نیم روز آب از قنات مزرعه علف رود فسنگر و یک باب خانه در سرمحله (نقابشک)	کلثوم بانو	۸
تعزیه داری اباعبدالله حسین	محمدشاه	نیم دانق آب از مدار کل ۱۲ سهم چشمه مزرعه بیروت	زینت بانو	۹
تعزیه و روضه خوانان اباعبدالله حسین از اول عاشورا تا آخر ماه	ناصرالدین شاه	دو اشک آب نوکاریز با دو خوید زمین	عصمت پناه آمنه	۱۰
تعزیه اباعبدالله حسین اول محرم تا آخر ماه	ناصرالدین شاه	پنج فنجان میاه از قنات خسروجرد و یک قطعه زمین	بی بی خانم	۱۱
تعزیه اباعبدالله حسین	ناصرالدین شاه	دو دنق آب از چشمه قریه شامکان به همراه اراضی	ظریفه نساء	۱۲
تعزیه اباعبدالله حسین در ایام عاشورا و اربعین	ناصرالدین شاه	نیم روز میاه از قنات مزرعه قره قولی به همراه اراضی و تاکستان	خیرالنساء	۱۳
روضه خوانان و تعزیه داران اباعبدالله حسین اول دهه عاشورا تا آخر صفر	ناصرالدین شاه	ثلث از یک روز آب مزرعه نوکاریز از توابع قریه کراب به همراه اراضی و ثلث از باغستان	خیرالنساء	۱۴
تعزیه اباعبدالله حسین در ماه محرم و صفر	ناصرالدین شاه	نیم روز آب از قنات کسکن	حاجیه خیرالاسماء	۱۵

۱۶	حاجیه خانم نورنساء	سی فنجان آب از قنات قریه باغان با اراضی تابعه	ناصرالدین شاه	روضه خوانان و تعزیه داران اباعبدالله حسین در دهه عاشورا
۱۷	شاه بیگم	یک قطعه زمین (دو جریب) در قریه ایزی	ناصرالدین شاه	روضه خوانان و تعزیه داران اباعبدالله حسین در ماه محرم و صفر و روزهای جمعه
۱۸	حمیده خانم	یک جریب زمین بذرافشان در قریه عبدالرحمن و دو فنجان آب از قنات عبدالرحمن	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در دهه عاشورا
۱۹	حج خانم	یک دکان تخته چین در بازار بلده سبزوار	ناصرالدین شاه	روضه خوانان و تعزیه داران اباعبدالله حسین در ماه محرم و صفر
۲۰	نساء خانم	نیم روز آب از مدار ۱۵ شبانه روز محله پادره به همراه اراضی و درختان مثمر	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در قریه افچنگ
۲۱	صاحب خانم	۴ شبانه روز آب از مزرعه سالار با اراضی تابعه	ناصرالدین شاه	۲ شبانه روز صرف تعزیه داری اباعبدالله حسین، دو شبانه روز صرف تلاوت قرآن و شمع و چراغ سر مزار پسر وقف کننده
۲۲	حاجی خانم	سه دانگ آب از مدار ۱۶ سهم مزرعه کلاته در بلوک شایکان	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در دهه عاشورا
۲۳	زوجه مرحوم ملا محمد نیشابوری	یک باب حوالی و کارخانه ابریشم کشی و سه باب دکان تخته چین در بلده سبزوار، یک دست فرش، دیگ و لگن و کفگیر و ملاقه و بشقاب و قوری و استکان، کاسه چینی، پیه سوز و سفره	ناصرالدین شاه	روضه خوانان و تعزیه داران اباعبدالله حسین در ماههای رجب، شعبان، محرم و صفر
۲۴	سلیمه خانم	یک باب حوالی در محله سرده مشهور به گود میرزایی و دو طشته آب از قنات راز با اراضی و اشجار	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین، ختم قرآن در روزهای مشهور رجب، شعبان و رمضان
۲۵	معصومه خانم و سلیمه	هشت فنجان آب و اراضی قنات قلعه نو دهراز و پانزده من مس (دیگ، صافی و...)	ناصرالدین شاه	روضه خوانی و تعزیه داری اباعبدالله حسین در شبهای جمعه، رجب، شعبان و رمضان
۲۶	صاحب جان	دو رقبه (دو دانق و نیم آب) با اراضی خاصه اطراف قلعه ریور و ثلث از کاروانسرای حاجی مجتهد	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین
۲۷	کوکب خانم، صغرا خانم، خدیجه خانم و فاطمه نساء خانم	یک دکان عطاری در سمت شمال بازار مسگری سبزوار و یک دست فرش و دو کناره و یک دیگ بزرگ	ناصرالدین شاه	روضه خوانی تعزیه داری اباعبدالله حسین از اول محرم تا آخر صفر

۲۸	آسیه خانم	یک اشک میاه از قنات تین قریه دولت آباد به همراه ملک مسطوره	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین از اول محرم تا اربعین
۲۹	صاحب جان خانم	نیم سهم آب و زمین از قنات تسبند به همراه اراضی	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین
۳۰	جواهر سلطان بیگم	یک فرد ملک از ۲۴ فرد ملک روداب قاسمک مسماه عباس آباد با آب و اراضی آن	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین و تعمیر خرابی مسجد عباس آباد قریه مزبور
۳۱	خیرالنساء	نیم سهم آب و اراضی از قنات قریه شمس آباد مشهور به مافلان	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین، فاطمه زهرا و ائمه معصومین
۳۲	صاحب جان و گوهرشاد و حلیمه	هفتاد و شش فنجان نیم آب از قنات قریه به همراه اراضی و اشجار	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین
۳۳	حجیه خانم	پنج استار آب از قنات زعفرانیه	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در دهه عاشورا در مسجد زعفرانیه
۳۴	کربلایی فاطمه	یک دانگ مشاع از ۳۶۰ دانگ قنات و چشمه سارات قریه شامکان با جمیع متعلقات	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در دهه عاشورا و ماه صفر
۳۵	کربلایی اشرف	یک شبانه روز آب از چشمه سارات مزرعه اردیز با اراضی و جویبار و یک باب خانه تحتانی چوب پوش	ناصرالدین شاه	روضه خوانی اباعبدالله حسین در دهه عاشورا
۳۶	بیگم خانم	یک آسیاب در نهر قریه راز از قصبه بلده با متعلقات آن	ناصرالدین شاه	روضه خوانی و تعزیه داری اباعبدالله حسین
۳۷	گوهرخانم	یک فنجان آب از قنات جاری قریه مزبور	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در ایام محرم
۳۸	جان بی بی	دو ایاق ملک از رود آب جاریه بام با متعلقات و یک تخته توتستان	ناصرالدین شاه	تعزیه داری اباعبدالله حسین
۳۹	کلثوم خانم	توتستان و زمین قابل زراعت در کلاهدر بالای رودخانه چاهه	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین از اول محرم تا ۲۰ صفر و نیز جهت ظهور امام زمان
۴۰	بی بی سروی جهان	نیم روز آب از قنات باغان به همراه اراضی و جویبار و استخر	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در ماه محرم
۴۱	کربلایی شهربانو	سه خویید زمین مزروعی مشهور به زمین سواران (ایزی) (به مساحت یک جریب) به همراه درختان توت	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در ایام محرم و صفر و روزهای جمعه
۴۲	خیرالنساء	نصف یک دکان در غرب بلده سبزار	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در دهه عاشورا
۴۳	خیرالنساء بیگم	یک تشته آب از قنات قریه سدیر با اراضی مشاعی زیر دشت	ناصرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین

۴۴	کربلایی زهرا	یک اشک و نیم آب مزرعه طرزق با اراضی و جویبار	مظفرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین
۴۵	سلطان خانم و شمسی خانم	شش ساعت آب (۱۰ استار) از قنات و چشمه سارات رودخانه زعفران با متعلقات آن از اراضی آبی و دیم	مظفرالدین شاه	مصیبت داری اباعبدالله حسین در محرم و صفر
۴۶	خیرالنساء	یک ربع یک دنق نیم آب که ۸ شبانه روز است از قنات مزرعه چرو با اراضی	مظفرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین در ماه محرم
۴۷	کلثوم	صد تومان پول رایج	مظفرالدین شاه	تعزیه اباعبدالله حسین از اول محرم تا اربعین در روستای زرقی
۴۸	ماه پری	یک باب دکان در محله سرسنگ	احمدشاه	تعزیه اباعبدالله حسین در ماه محرم و صفر
۴۹	بی بی نسترن جهان خانم	نیم روز آب از قنات مزرعه دهرآز سبزواری	احمدشاه	تعزیه ائمه اطهار و زوار

وقفیات بانوان سبزواری شامل وقف آبهای متعلق به قناتهای مختلف، وقف زمین، باغ، خانه، دکان، کارخانه ابریشم کشی، آسیاب، فرش و لوازم پخت و پز و وقف پول رایج زمان می باشد. انگیزه واقفان شامل برگزاری مراسم روضه خوانی و تعزیه داری برای اباعبدالله حسین، تعمیر مسجد، دعا جهت ظهور امام زمان، خواندن قرآن، تهیه شمع و چراغ مزار بستگان وقف کننده و کمک به مستمندان می باشد. نکته قابل توجه آن که انگیزه اصلی وقف کننده ها، برگزاری مراسم عزاداری و تعزیه داری اباعبدالله حسین می باشد و زنان هر یک با توجه به بضاعت مالی خود اقدام به وقف اموال و دارایی خود کرده اند. با توجه به این اسناد، انگیزه و هدف معنوی واقفان شامل کسب خشنودی خداوند، برکت در مال، عاقبت به خیری، برخورداری از دعای خیر و جاوید ماندن نام بوده است و به منظور جلوگیری از دخل و تصرف در موقوفه، در انتهای سند عبارت نفرین و لعنت خدا و رسولش بر هر که به موقوفه دست درازی کند آورده شده است. در هریک از این وقف نامه ها، متولی موقوفه مشخص شده است و معمولاً در دوره حیات واقفه، خودش متولی بوده است و بعد از او، پسر بزرگش متولی بوده و در صورت فوت پسر بزرگ، پسران دیگر واقفه، متولی اموال وقفی بوده اند و در صورت مرگ پسران، دختران واقفه به عنوان متولی انتخاب می شدند و در صورت مرگ آخرین متولی، بر عهده روحانی شهر بود که فردی را برای تولیت موقوفه تعیین کند. در این اسناد برای متولی مبلغ یک عشر که معادل ۱۰ درصد می شود به عنوان حق الزحمه در نظر گرفته شده است و این مبلغ در کل این وقف نامه ها ذکر شده است و متولی حق دخل و تصرف بیشتر از آنچه که برایش تعیین شده بود را نداشت.

با توجه به اینکه این اسناد وقفی جهت روضه خوانی و تعزیه در نظر گرفته شده اند، نگاهی به تاریخ شکل گیری مجالس روضه خوانی نشان می دهد که تاریخ شکل گیری مجالس روضه خوانی به شکل امروزی بطور دقیق مشخص نیست؛ اما به نظر می رسد ریشه این مراسم به دوران اولیه اسلام بازمی گردد. مقدسی می گوید اساس منبر حسینی را اهل بیت پایه گذاری کردند و اهل بیت، شیعیان خود را به برپایی مجالس حسینی ترغیب می کردند (مقدسی، ۱۳۸۵: ۲۵). با توجه به اینکه روضه خوانی، هنری صرفاً مردانه نبوده است؛ زنان نیز از مجالس روضه خوانی بهره می برده اند و با توجه به مدارک به نظر می رسد که روضه خوانی از عهد صفوی یا پیش از آن به صورت تازه خود درآمد و احتمالاً از اواسط دوره قاجار رسمیت یافت (بیضایی، ۱۳۸۳: ۷۶-۷۵). عزاداری بویژه در ماههای محرم و صفر در اواخر دوره صفوی فراگیر شد و بتدریج حسینی، هیئت‌های عزاداری و تکیه ها ایجاد شد. در دوره قاجار روحانیت از جایگاه خوبی برخوردار شد که از دلایل اصلی آن این بود که شاهان قاجار برای مشروعیت خود در نزد مردم به علما نیاز داشتند. تأثیرات فرهنگ شیعی موجب شد که در دوره قاجار برگزاری مراسم‌های عزاداری بر اهل بیت رواج بسیار یابد و این آیین ها نقش برقرار کننده وحدت اجتماعی شیعیان را هم برعهده داشت و موجب حفظ هویت شیعیان می شد. در این مراسم‌ها همه اقشار جامعه شرکت داشتند و این مراسم‌ها یا برای عموم و در سطح گسترده در حسینیه ها و تکایا و چادرهای سیاهی که در میادین عمومی شهر برپا می شد انجام می گرفت و یا به شکل مجالس کوچک برای زنان برگزار می شد (بینشی فر، ۱۳۹۴).

در دوره قاجار با توجه به گزارشهای تاریخی برگزاری مجالس زنانه روضه خوانی امر رایجی بوده است و اسناد وقفی بانوان سبزواری نیز تأکیدی است بر آنچه که در منابع آمده است. میزان بالای اسناد وقفی زنان سبزواری در عهد ناصرالدین شاه

گویای رونق زیاد مجالس روضه خوانی در این دوره است که مشوق اصلی زنان در وقف اموالشان بوده است. اسناد وقفی بانوان سبزواری بیانگر ارادات ویژه زنان عصر قاجار به امام حسین و بزرگداشت مقام والای این امام است و همین موجب شده که آنها به وقف اموال خود به منظور برگزاری مراسم عزاداری در مناسبت‌های مختلف و بویژه در ماههای محرم و صفر بپردازند.

نتیجه گیری

وقف در دوره های مختلف اسلامی با توجه به شرایط سیاسی، اجتماعی و اقتصادی و با انگیزه های گوناگونی صورت گرفته است. گاه هدف وقف کننده حفظ اموال از تعدیات دولتی یا ممانعت از دست اندازی حکومت، گاه برای توسعه شهر و رفاه حال شهروندان، گاه گسترش آموزه های دینی و اعتقادات مذهبی و گاهی هم رفع نیازهای معیشتی و بهداشتی-درمانی و گاه کسب ثواب اخروی موجب وقف آثار و ابنیه توسط زنان و مردان شده است. در ایران دوره اسلامی هر چه از سده ۷ هجری به قرون متأخر نزدیک می شویم، بر میزان موقوفات زنان افزوده می شود و اوج آثار وقفی بانوان را در دوره قاجار مشاهده می کنیم. در دوره قاجاریه اکثر وقفیات با انگیزه های مذهبی بوده است. با توجه به برگزاری مراسم‌های عزاداری و روضه خوانی از دوره صفوی به بعد، اسناد وقفی بخوبی رشد انگیزه های دینی و معنوی را در میان اقشار مختلف جامعه در دوره قاجار نشان می دهد. اسناد وقفی بجای مانده از بانوان سبزواری متعلق به دوره فتحعلی شاه، محمدشاه، ناصرالدین شاه، مظفرالدین شاه و احمدشاه قاجار است. بیشترین اسناد وقفی باقی مانده متعلق به دوره ناصرالدین شاه قاجار می باشد و انگیزه اصلی وقف کننده ها، برگزاری مراسم‌های روضه خوانی و تعزیه در ماههای رجب، شعبان و بخصوص محرم و صفر بوده است. این موقوفه ها نشان می دهد که چقدر باورهای دینی در جامعه عصر قاجار پر رنگ بوده است و بازتاب آن را در اسناد وقفی این دوره می توان مشاهده کرد. وقف در این دوره به طبقه خاصی اختصاص نداشت و حضور زنان در مجالس روضه خوانی و عزاداری اهل بیت موجب شد تا زنان از اقشار مختلف جامعه با توجه به بضاعت مالی خود و با توجه به انگیزه های معنوی مانند کسب خشنودی خداوند، برکت در مال، عاقبت به خیری، برخوردار از دعای خیر و جاوید ماندن نام دست به وقف دارایی خود بزنند.

منابع و مراجع

- ۱- ابوسعید، احمد بن سلمان، (۱۳۸۵). مقدمه ای بر فرهنگ وقف، تهران: سازمان اوقاف.
- ۲- احمدی، نزهت، (۱۳۸۴). تشیع و وقف در عصر صفوی، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان، ش ۴۰، صص ۶۲-۴۱.
- ۳- اصفهانی، حمزه بن حسن، (۱۳۶۷). تاریخ پیامبران و پادشاهان (تاریخ سنی الملوک و الارض الانبیا)، ترجمه جعفر شعار، تهران: امیرکبیر.
- ۴- امیرشیبانی، عبدالرضا، (۱۳۸۰). سیمای وقف خراسان، وقف میراث جاویدان، ش ۳۶ و ۳۵، صص ۳۸-۲۵.
- ۵- اوکین، برنارد، معماری تیموری در خراسان، (۱۳۸۶). ترجمه: علی آخشینی. مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی.
- ۶- ایزدی، حسین؛ اسماعیل زاده، صدرالله، (۱۳۹۱). جایگاه وقف در توسعه تشیع در عصر ایلخانیان، مجله تاریخ اسلام، سال ۱۳، ش ۵۰، صص ۱۸۲-۱۵۱.
- ۷- بروشکی، محمدمهدی، (۱۳۶۵). بررسی روش اداری و آموزشی ربع رشیدی، مشهد: آستان قدس رضوی.
- ۸- بلر، شیلا، (۱۳۹۴). نخستین کتیبه ها در معماری دوران اسلامی ایران زمین، ترجمه مهدی گلچین عارفی، تهران: موسسه تالیف، ترجمه و نشر آثار هنری.
- ۹- بیضایی، بهرام، (۱۳۸۳). نمایش در ایران، تهران: روشنگران و مطالعات زنان.

۱۰- بینشی فر، فاطمه، (۱۳۹۴). سیر تحول روضه و روضه خوانی در دوره قاجار، *تاریخنامه خوارزمی*، ش ۱۰، صص ۷۲-

۴۷.

۱۱- حسینی تربتی؛ ابوطالب، (۱۳۴۲). *تزوکات تیموری*، تهران: اسدی.

۱۲- رحیمی فر، مهناز؛ عبدالقهار، سعیداف، (۱۳۹۲). موقعیت اجتماعی واقفان در عصر صفویه به استناد وقف نامه ها،

فصلنامه پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی، ش ۱۲، صص ۷۰-۴۱.

۱۳- رفیعی مهرآبادی، ابوالقاسم، (۱۳۵۲). *آثار ملی اصفهان*، تهران: انجمن آثار ملی.

۱۴- زرین بافت شهر، فریبا، (۱۳۸۴). *فعالیت‌های اقتصادی زنان صفوی در زیارتگاه اردبیل*، ترجمه محمد مروار، *نامه تاریخ*

پژوهان، سال اول، ش ۳، صص ۹۸-۸۳.

۱۵- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۱). *تاریخ مردم ایران (بعد از اسلام)*، تهران: امیرکبیر.

۱۶- شاردن، ژان، (۱۳۴۵). *سیاحتنامه*، ترجمه محمد عباسی، تهران: امیرکبیر.

۱۷- شاه حسینی، پروانه، (۱۳۹۰). *سنجش تطبیقی وقف طی دوره های قاجاریه و پهلوی، جغرافیا و توسعه*، ش ۲۵،

صص ۴۲-۱۷.

۱۸- صفت گل، منصور، (۱۳۸۱). *ساختار نهاد و اندیشه دینی در ایران عصر صفوی (تاریخ تحولات دینی ایران در سده*

های دهم تا دوازدهم هجری)، تهران: رسا.

۱۹- علیزاده، زهره؛ سام، علی، (۱۳۹۴). *بررسی موقوفات زنان در دوره تیموری، مجله وقف میراث جاویدان*، ش ۹۲ و ۹۱،

صص ۱۵۸-۱۴۱.

۲۰- عنبری، مرضیه؛ خالندی، انور، (۱۳۹۱). *بررسی مساله وقف در دوره تیموری، مجله تاریخ پژوهی*، ش ۵۱، صص ۲۰-

۱.

۲۱- لمتون، آن کی اس، (۱۳۸۸). *وقف در ایران*، ترجمه احمد نمایی، *نشریه علوم قرآن و حدیث: مشکوه*، ش ۱۰۲،

صص ۹۵-۷۷.

۲۲- مقدسی، محمد باقر، (۱۳۸۶). *روشنگری در مجالس حسینی*، ترجمه محسن دریابیگی، تهران: سوره مهر.

۲۳- مهریزی، مهدی، (۱۳۸۹). *درآمدی بر موقوفات زنان، مجله وقف میراث جاویدان*، ش ۶۹، صص ۴۸-۲۷.